

Я. ГОЛОБОРОДЬКО

«...Я ВСЕ ОДНО БУДУ ВІДБИВАТИ І ОСВІТЛЮВАТИ НАЦІОНАЛЬНУ ПРОБЛЕМУ...»

Світоглядний стрижень Миколи Куліша

Категорія національного — одна з найбільш складних, делікатних і до кінця не з'ясованих у суспільному житті сучасної цивілізації. Невипадково вона є складовою широкого спектра соціопсихологічних і світоглядних проблем. Безпосереднє відбиття цієї категорії — національний рух в Україні — є феноменом, який уже протягом кількох століть цікавить багатьох вітчизняних і зарубіжних аналітиків та митців. Дослідження динаміки національних пріоритетів в українській дійсності та у свідомості знакових українських постатей давно сформувалися в окрему дослідницьку й образно-мистецьку течію у світовій гуманітарній науці, літературі й мистецтві.

М. Куліш

Одним з яскравих виразників «українських начал» був громадський діяч, педагог і драматург Микола Куліш, 110-річчя від дня народження якого минуло цього року.

«У нас є українські школи, та не густо вони стоять, не пригортають вони до себе й половини селянства нашої губернії. Де-не-де серед великої ниви руської культури, засіяної на українському ґрунті, маячать невеличкі острівці народної української... культури» [1, 405]. Так писав майже 80 років тому про ситуацію на півдні України Микола Куліш у статті «Чергова справа» (1923).

Саме утвердженню рідної мови, розвитку національного руху, формуванню сталого інтересу до нього присвятив значну частину свого життя цей визначний діяч вітчизняної культури. А оскільки його доля тісно пов'язана з Херсонщиною, де він народився, навчався і тривалий час працював у системі освіти, а потім — з Одесою, то у своїх оцінках та висновках він спирався передусім на враження від тих явищ, які були типовими для цього краю.

Микола Куліш належав до людей із глибинним усвідомленням національних коренів, із генетичним українським світоглядом, із поліаспектним світомисленням. Стійкий інтерес до питань українського життя та розвитку почав формуватися у нього ще під час його перебування на військовій службі, у першій половині 1917 року. Цей інтерес посилюється після повернення майбутнього драматурга з війська до рідних Олешків Дніпровського повіту. Його дружина Антоніна Куліш у своїх «Спогадах», написаних у Філадельфії, розповіла, як глибоко він переймався у цей період нагальними громадськими проблемами. Зокрема, став ініціатором створення місцевої філії «Просвіти». Згодом його обрали її головою. Було то 1918 року [2, 714]. Систематичній діяльності олешківської «Просвіти» завадили тогочасні події — часті зміни влади, громадянська війна. І все-таки ця організація дещо встигла зробити у провінційних Олешках.

Діяльність М. Куліша як голови осередка «Просвіти» була зосереджена на підтримці українських традицій, звичаїв, мови, освіти. Микола Куліш користувався двома мовами — українською та російською, проте вже мав чітко сформовані національні пріоритети як у соціальному, так і в культурологічному плані.

Вони продовжували виявляти себе в громадській та культурній діяльності М. Куліша і на початку 20-х років. Щоправда, у цей час (орієнтовно до 1924—1925 рр.), працюючи на різних адміністративно-державних посадах у системі радянської влади (зокрема завідувачем повітового відділу освіти), майбутній драматург більше симпатизував національній ідеї в радянській ідеологічній оболонці, яка тоді для багатьох діячів культури, мистецтва, інтелектуального світу України видавалася досить привабливою і перспективною. Та не слабне його увага до традиційно просвітянських ідей. Це відбилося у циклі документально-педагогічних нарисів «По весям и селам», написаному російською мовою і видрукованому в одеському педагогічному часописі «Наша школа» протягом першої половини 1923 р.

У першій частині цих нарисів-роздумів міститься невеличкий розділ «Украинская семинария», де М. Куліш виклав факт своєї зустрічі з представниками «Просвіти» початку 20-х років. Розповідаючи про наполегливість та цілеспрямованість діяльності просвітян, він виділяє їхнє вміння захоплювати своїми намірами й прагненнями широкі верстви громади, підкреслює постійність симпатій до просвітян та просвітянських гасел і програм.

М. Куліш ніби проводить своєрідну ватерлінію між світоглядно-педагогічною системою, в якій працює сам, та концептуальною сутністю «Просвіти». Він визнає, що «Просвіта» й на початку 20-х років залишається незмінним виразником і речником національних ідей та цінностей.

Симптоматичною є також та обставина, що майбутній драматург не просто прихильно ставився до діяльності «Просвіти», а й підтримав її роботу щодо створення й функціонування української семінарії. Той конкретний результат діяльності «Просвіти» М. Куліш, сам недавній голова одного з осередків цієї організації, активний учасник педагогічного життя на українському півдні, зарахував до виявів нового — того, що активно живе, прагне утверджуватися й розвиватися.

Працюючи на початку 20-х років в Олешках у системі повітової освіти, Микола Куліш фактично продовжував педагогічні справи, розпочаті ще у «Просвіті»: організовував школи, відновлював ті, що були закриті під час війни, створював дитячі садки, ясла й притулки [2, 721]. Тоді ж він укладає першу українську абетку (буквар) для початкової школи, назвавши її «Первинка». Це було перше українське видання такого роду.

Абетка виявилася не лише просвітницьки необхідною для південного регіону, а й літературно цікавою. Вона будувалася на класиці української художньої культури й містила деякі твори самого М. Куліша, що підтверджує у своїх спогадах Антоніна Куліш: «Для цієї «Первинки» Микола використав той педагогічний матеріал, що я збрала, працюючи у школі, — я мала вже шестирічну практику роботи по українських школах, — решту ж вибрав з Шевченкового «Кобзаря», додавши ще й своїх віршів та коротеньких оповідань» [2, 721].

Організовуючи школи, дбаючи про учнів та вчителів, М. Куліш неодноразово пішки ходив хуторами, селами й містечками Херсонщини, знайомлячись зі станом педагогічних справ у рідному краї. У голодні 1921 та 1922 роки він доклав неймовірних зусиль, щоб урятувати багатьох школярів від смерті й зберегти від розпаду численні маленькі школи.

Свої враження від усього цього драматург відбив у вже згадуваній літературно-педагогічній роботі «По весям и селам». Вона являє собою цикл документально-психологічних нарисів з елементами художньої оповіді і публіцистичних міркувань. Автор розповів тут про складні й драматичні проблеми сільської школи на півдні України, про наступ голоду в Таврії та силу людського духу, що протистояв страшному лиху.

У нарисах й подорожніх замальовках М. Куліш вдається до прийому різноаспектних і різнорівневих контрастів, який невдовзі активно використовуватиме в драматургії. Так, у нарисі «В немецких колониях» він постійно актуалізує контрастні факти й реалії:

«Я проезжаю через немецкие колонии. Недавно еще богатые и хозяйственно крепкие, цементированные немецким трудолюбием, обильные всеми благами чернозема, они теперь выглядят иначе. Во всем видно запустение, уныние, упадок... Школы в безнадежном состоянии, занятия идут с перебоями, детская аудитория редет с каждым днем. Немецкого учителя, спаянного с обществом кровно, материально и духовно, в этом году ожидает голод и одиночество в борьбе за свое существование...

И тем более становится больно и обидно, когда слышишь, что в этих колониях, махнувших безнадежно на свои школы, две недели уже шатается халтурная группа подозрительных артистов, ставит пьесы из цикла миниатюр, стяжает славу балетными номерами и собирает плату «натурой».

Полный успех, полные сборы!.. Балет, театр миниатюр, антрепренер с тросточкой, умирающие школы, голодные люди, везущие в степи повозку, — ну разве это не контрасты, о которых нужно писать, говорить и сигнализировать во все концы советской земли» [1, 374].

Педагогічні турботи й клопоти допомагали М. Кулішу глибше відчуті і зрозуміти сюжети й характер навколишнього життя. Цілком закономірно, що школа ставала одним з вагомих чинників формування літератури та розвитку українського літературно-художнього руху.

Працюючи з кінця 1922 р. в системі губернської освіти в Одесі, М. Куліш продовжував перейматися проблемами організації та розвитку національної школи, вважаючи, що її першочерговими завданнями є збереження і підтримка української культури, ментальності, національної самоповаги. Ці питання набувають для нього дедалі більшої педагогічної та соціокультурної ваги. Освітянин і просвітитель, він виступає за «добре знання української мови, культури, історії» [1, 405], підкреслює неабияке значення національного питання для формування юної особистості й особистісної та громадської свідомості.

У статті «Чергова справа» (1923), яка вважається чи не першою україномовною публікацією Миколи Куліша, він розмірковує над змістом та еволюцією цього питання в сучасній Україні. Автор говорить про те, що протягом 1921—1922 років ставлення до національних проблем було таким, що не могло й не змогло істотно зрушити з місця справу розвитку й підвищення національної самосвідомості українського суспільства. М. Куліша турбувало, що у ті часи ставилися «до національного питання цілком формально, абияк». Він висловлюється дуже рішуче, стверджуючи, що національне питання «виростає в задачу надзвичайної ваги» [1, 405].

Микола Куліш виступав за реальний розвиток та поширення української культури, нагадуючи, що південь є історично українською землею, на якій, втім, квітнуть також інші національні культури. Актуальне соціальне й педагогічне завдання він вбачав у тому, щоб

повернути українському півдню ознаки і якості регіону з домінуючою українською культурою та ментальністю.

У статті «Чергова справа» він, користуючись образно-асоціативними прийомами, з сумом пише про українські школи — ці острівці народної української культури: «Так собі, як то кажуть, на насіння росте вона» [1, 405]. Реальний стан української мови, культури на півдні України М. Куліш вважав украй незадовільним.

Влітку 1924 р., розмірковуючи над проблемою долі й функціонування українського слова в Україні, М. Куліш констатував: «Немає живої природньої української мови. Це наша трагедія. Як не прибрана вона, а все ж таки світиться руський кістяк» [1, 500]. Критеріями національного, за логікою М. Куліша, є органічна відмінність, самотність, неповторність фактичної й духовної наповненості певних явищ.

Микола Куліш пов'язував боротьбу за національне зі зміною суспільної психології щодо всього з ним пов'язаного. Особливо ж його хвилював стан українського слова, яке він вважав «занехаяним». Він ставив за мету перебороти зневажливе ставлення до української мови, стверджуючи, що для цього треба, аби українське начало активно й повнокровно входило у свідомість різних верств національного суспільства. На думку М. Куліша, перебороти існуюче ставлення «до занехаяного українського слова можна буде тоді, коли те слово стане чутним не тільки на базарі, в хаті, на степу коло ниви, а залунає в державних установах, в школі, серед інтелігенції...» [1, 406—407]. Він був переконаний, що українська мова повинна стати основною для національної державної еліти та освічених верств суспільства і що це має сприйматися як невід'ємна риса інтелекту й високого рівня загальної та особистісної культури.

Щоб змінити статус українського начала в суспільстві, М. Куліш пропонував суттєві зміни до шкільної системи освіти та виховання. Він наголошував на тому, що в національній справі школа відіграватиме першорядну, якщо не головну, роль і виступав за перехід навчання й виховання на українську мову [1, 407].

Національне було для нього світоглядною категорією. Він стверджував, що треба формувати, розвивати й поглиблювати національні доміанти як окремої особистості, так і суспільної свідомості. У статті «Чергова справа» майбутній драматург пропонував розвивати національну свідомість шляхом різноманітних соціопедагогічних рішень, прийомів, у тому числі й адміністративних: «По всіх чисто школах й дитячих будинках, без ніякого винятку, з четвертого року навчання вводиться українознавство (мова, історія культури, географія); викладається теж українською мовою» [1, 407].

Водночас його світоглядна й педагогічна позиція була гнучкою. Виступаючи за те, щоб українська мова вивчалася й звучала скрізь, він, проте, не був апологетом її тотального домінування і зазначав, що в школах і дитячих будинках національних меншин, де запроваджуватиметься вивчення української мови і культури, викладання, втім, має здійснюватися рідною для дітей мовою.

М. Куліш був прихильником того, щоб виховувати смаки й свідомість позитивною аурую українського начала й українського світу, актуалізуючи різноманітні історико-духовні та образно-творчі досягнення нації. Національне має стати повсякденною частиною, незамінним, інколи й підсвідомим компонентом побуту, життя, формування особистості. За соціокультурною концепцією М. Куліша, важливо активізувати весь арсенал національних та народних надбань, «треба читати українську класичну літературу,

прислухатись до народної мови, виявляти всю її красу й милозвучність, збирати пісні, приказки, окремі влучні та соковиті слова і речення» [1, 408].

Національне як світоглядна домінанта, як система цінностей, як органічний стан і внутрішня самоідентифікація особистості послідовно й різноманітно були виражені Миколою Кулішем і у художній творчості.

Розробка проблем, пов'язаних із цією категорією, стала фундаментальною, базовою якістю в Кулішеві драматичній спадщині. Він свідомо виходив з необхідності розвитку проблематики національного життя, обґрунтування національних аспектів і пріоритетів у сучасній літературі. Зосередженість українського художнього мислення на національних питаннях драматург вважав конче актуальною й онтологічно значущою.

Свою позицію щодо категорії національного в літературі, мистецтві Микола Куліш задекларував у виступі на театральному диспуті в Харкові 1929 року. З літературознавчою вправністю він виокремив сутність цієї проблеми, зазначаючи: «...Ми маємо обминання в нашій літературі таких важливих, пекучих проблем, як, припустімо, проблеми національної. Я питаю тут, як я питав і в Москві на літературній нараді: будь ласка, покажіть мені ті твори, де відбито, де освітлено нашу національну політику? Де ті твори?» [1, 460]. І формулював свій висновок: «Я набираюсь сміливості і заявляю тут, що, очевидно, в нашій літературі є настрій обійти цю проблему, бо вона, ...грубо кажучи, щодо літературної кар'єри, небезпечна» [1, 460].

М. Куліш обстоював духовне право українського художника, інтелектуала звертатися саме до проблеми національного й інтерпретувати її відповідно до своїх переконань та уподобань. Йому неодноразово закидали, що він занадто захоплюється національною проблематикою та фактично культивує її. Він не тільки не заперечував це, а й наголошував на тому, що національна зосередженість, центричність є стратегічною рисою його творчої діяльності.

На тому ж харківському диспуті він зазначав, сміливо декларуючи свої мистецькі уподобання і громадянську позицію: «А ту ж моду, що зараз існує в літературі відносно національного руху на Україні (в минулому, в часи революції, тільки плямували і тільки ганьбили національне життя і нацрух), я вважаю за шкідливу. А такі тенденції я помічаю не лише в літературі, є вони і в кінематографії і таке інше» [1, 460].

Мотивом України прооркестровано практично всі Кулішеві п'єси. З особливою ґрунтовністю його розроблено у драмах «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Патетична соната». Їхні персонажі часто несуть у собі цей мотив як самоцінність.

Отже, якими б громадськими чи творчими справами не займався Микола Куліш, які б акценти та нюанси не з'являлися у його поглядах, він незмінно звертався до проблем розвитку українського життя, поширення української культури та формування національно зорієнтованої свідомості.

Йому належить визначне місце серед ініціаторів та учасників розбудови національної системи освіти, які опікувалися проблемами статусу й перспективами розвою української мови, формування національної духовної та світоглядної культури. Він концептуально, панорамно й масштабно розгортав національно значущу проблематику в усіх своїх творах.

Микола Куліш був митцем і національним діячем із широким педагогічним і творчим спектром дій, який усім своїм суспільним, драматургічним, інтелектуальним життям так

чи інакше служив просвіті (у найширшому сенсі цього слова) українського суспільства, прагнув піднести національну культуру, національний інтелект на європейський та світовий рівень.

1. *Куліш М.Г.* Твори: В 2-х т. — Т. 2. — К., 1990.

2. *Куліш Ант.* Спогади про Миколу Куліша // *Куліш М.Г.* Твори: В 2-х т. — Т. 2. — К., 1990. — С.695—753.

© ГОЛОБОРОДЬКО Ярослав Юрійович. Доктор філологічних наук, професор. Завідувач кафедри української літератури Херсонського державного педагогічного університету, завідувач кафедри українознавства Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. 2002.